

УДК: 343.17

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-131-137>

Шульга Андрій Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6600-2904>

ЕЛЕМЕНТИ ІНСТИТУТУ НАРОДОВЛАДДЯ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК ФАКТОР МОРАЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Статтю присвячено визначенню елементів народовладдя на стадії досудового розслідування. Проведено дослідження другого та третього розділів Кримінального процесуального закону України, які містять норми, що надають право представникам народу брати участь у кримінальному провадженні на власний розсуд. Визначено, що законне затримання, тимчасове вилучення майна кожним, особиста порука та звільнення особи від кримінальної відповідальності за клопотанням колективу підприємства, установи чи організації є елементами народовладдя у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. Передбачається, що процесуальні заходи, які створюють передумови для народовладдя на стадії досудового розслідування, здатні ефективно здійснювати моральний вплив на формування позитивного ставлення суспільства до правоохоронних органів України й таким чином сприяти виконанню завдань кримінального провадження.

Ключові слова: елементи народовладдя; стадія досудового розслідування; законне затримання; особиста порука; звільнення особи від кримінальної відповідальності; кримінальне провадження; моральність.

Постановка проблеми. У попередніх статтях ми обговорювали питання стосовно народовладдя та справедливості у кримінальному провадженні України [1, с. 125–131], проблеми реалізації народовладдя у процесі кримінального судочинства в контексті діяльності суду присяжних [2, с. 131–139]. У цій статті йтиметься про елементи народовладдя на стадії досудового розслідування, адже чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України), на нашу думку, містить норми, які щільно пов'язані саме з волею народу, завдяки якій слідчий та прокурор зобов'язані здійснювати свою діяльність у конкретному кримінальному провадженні. Актуальність окресленого питання пов'язана з визначенням елементів народовладдя у кримінальному процесі на досудовій стадії кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень, присвячених питанням народовладдя у кримінальному процесі, свідчить, що наукова думка в цьому напрямку радше носить процесуально-правовий, ніж соціально-моральний характер. Тобто науковці, які торкаються проблеми участі народу у кримінальному провадженні, більше звертають увагу на процесуальну сторону участі народу у кримінальному процесі, згідно з чим представники народу, які добровільно долучилися до кримінального провадження, розглядаються фахівцями та вченими просто як учасники кримінального провадження, що набувають певні права та обов'язки. Проблемам же народовладдя на стадії досудового розслідування увага з боку науковців майже не приділяється, і лише в окремих роботах

можна зустріти певні згадування про елементи народовладдя у кримінальному провадженні, а саме в роботах М. Ю. Веселова, С. В. Кулика, Г. М. Мамки, М. Л. Шипілова, Л. Р. Шу-вальської, В. С. Сердинського. Але ці роботи торкаються народовладдя більше на судових стадіях кримінального провадження.

Метою статті є визначення елементів народовладдя на стадії досудового розслідування, аналіз цих елементів як у правовому, так і в моральному (філософському) аспектах.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи поняття «народовладдя», слід звернутися до основних його ознак. Так, О. О. Галус у своїй роботі виокремлює такі основні ознаки народовладдя:

- пряме безпосереднє волевиявлення громадян;
- здійснення безпосереднього народовладдя тільки правомочними суб'єктами;
- імперативний характер рішень, вироблених у процесі здійснення форм безпосереднього народовладдя;
- спрямованість форм безпосереднього народовладдя на вирішення питань суспільного характеру;
- легітимність форм безпосереднього народовладдя.

На підставі визначених ознак О. О. Галус тлумачить поняття «народовладдя» як спосіб безпосереднього волевиявлення народу або його окремої частини, яке має імперативний та легітимний характер, з метою вирішення питань, що становлять суспільний інтерес. Окрім того, правник зазначає, що існують три основні форми безпосереднього народовладдя: конституційна, законодавча та легітимна.

Конституційна форма – це вибори, референдуми, референтні ініціативи, мирні збори, мітинги, походи, демонстрації, звернення громадян (петиції).

Законодавча форма – це загальні збори населення за місцем проживання, народні (місцеві) ініціативи, дорадчі опитування громадян України, виявлення громадської думки, народні обговорення тощо.

До легітимних форм належать ті, які не передбачені Конституцією та законами України, проте й не заборонені ними.

До речі, він зазначає, що названий ним перелік форм народовладдя не є вичерпаним, оскільки з розвитком якихось нових суспільних потреб можуть з'являтися і нові форми безпосереднього здійснення влади народом у будь-яких галузях соціальних відносин [3, с. 52–56]. Аналогічної точки зору стосовно змісту форм народовладдя дотримується і М. Михайлов [4, с. 127–131]. Наразі в Україні ще не існує закону про народовладдя, але є його проект, який передбачає досить широкі повноваження народу в реалізації свого конституційного права на народовладдя. Затвердження відповідного закону вимагатиме тривалого часу. На думку фахівців, у законопроекті пропонується розширити статтю 93 Конституції України всього двома пунктами: 1) визначити за народом України право законодавчої ініціативи; 2) закріпити норму про те, що закон ухвалюється відповідно до вимог законодавчої процедури, визначеної Конституцією України та законами України [5]. Проте чинний КПК України містить правові норми, що можуть бути підставою реалізації народовладдя ще на стадії досудового розслідування. Це саме ті норми, які регламентують законне затримання (ст. 207 КПК), застосування особистої поруки як запобіжного заходу (ст. 108 КПК), звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст.ст. 285–289 КПК України та ст. 47 КК України). Перелічені норми носять характер, що вповноважує, тому їхня реалізація відбувається виключно за власним бажанням особи, яка вирішила вступити до кримінального провадження. Але, реалізуючи свою волю брати участь у кримінальному провадженні, вони здатні впливати на хід та результати цього провадження передусім як представники народу, а вже потім – як учасники кримінального провадження.

Отже, розглянемо більш детально феномен народовладдя під час досудового розслідування на прикладі зазначених вище норм. Законне затримання – це право кожного затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу, крім випадків, якщо ця особа є

суддею, адже суддю не можна затримати в жодному випадку без згоди Вищої ради правосуддя. Винятком є випадок учинення суддею тяжкого або особливо тяжкого злочину і якщо таке затримання є необхідним для попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину. Суддя має бути негайно звільнений, якщо мета такого затримання (попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину) досягнута. Також затримання народного депутата України не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України (ст. 482 КПК).

Кожен, хто не є вповноваженою службовою особою і затримав правопорушника, що вчинив кримінальне правопорушення, зобов'язаний негайно доправити правопорушника до вповноваженої службової особи або негайно повідомити вповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення (ст. 207 КПК). Тому законне затримання інколи називають громадським [6]. Авторами цієї роботи справедливо зазначається, що законне затримання є громадським, тому що здійснювати його можуть будь-які громадяни, навіть іноземці та особи без громадянства. Для реалізації права громадян затримати правопорушника необхідно, щоб були законні підстави, такими, згідно з п.п. 1 і 2 ч. 2 ст. 207 КПК України, виступають безпосереднє вчинення кримінального правопорушення злочинцем або замах на його вчинення, а також необхідність затримання правопорушника відразу після вчинення ним кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення. Отут автори справедливо зазначають, аби уникнути вчинення самосуду відносно правопорушника з боку громадськості під час його законного затримання, закон не дозволяє самостійно затримувати правопорушника в тому випадку, якщо він утік з місця злочину, проте, наприклад, наступного дня в іншому місці був виявлений представниками громадськості, від яких він утік напередодні. У цьому випадку права на його затримання у представників громадськості вже немає, їм слід повідомити про те, що вони виявили правопорушника, у правоохоронні органи, яким законом надано право здійснити це затримання (ст. 208 КПК). Правники справедливо зазначають, що, реалізуючи своє право на громадське (законне) затримання, кожен, хто затримав правопорушника, за законом має право відібрати в нападника деякі речі, зокрема засоби та знаряддя вчинення злочину або речі, що зберегли на собі сліди злочину. Адже право на тимчасове вилучення майна регулюється чинним КПК України, зокрема ч. 1 ст. 168 КПК України встановлює, що тимчасово вилучити майно може кожен, хто законно затримав особу [6]. Це свідчить про те, що народовладдя реалізується в законодавчій формі [3, с. 56], адже КПК України надає право кожному здійснити владний акт у вигляді обмеження волі (законного затримання) будь-якої особи з винятками, зазначеними у ст. 482 КПК України, якщо вказана особа вчинила кримінальне правопорушення або замах на нього. Окрім народовладдя, законне затримання, регламентоване ст. 207 КПК України, реалізує і моральні запити суспільства, зокрема бажання суспільства досягти справедливості, припиняючи злочинні дії та негайно затримуючи злочинця, що дуже тісно поєднується із завданнями кримінального провадження, які зазначені у ст. 2 КПК України.

Наступною формою участі народу (народовладдя) у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування виступає право громадськості впливати на обрання слідчим суддею чи судом запобіжного заходу у вигляді особистої поруки (ст. 180 КПК). У коментарі до ст. 180 КПК України, який надає Міністерство юстиції України, зазначається, що особиста порука – це, по суті, письмове зобов'язання осіб, яких слідчий суддя або ж суд вважають такими, що заслуговують на довіру, про те, що вони поручаються за виконання підозрюваним чи обвинуваченим покладених на нього обов'язків.

Поручителі, зокрема, зобов'язуються за необхідності доправити обвинувачуваного чи підозрюваного до органу досудового розслідування або до суду на першу про те вимогу.

Особиста порука ґрунтується на довірі до поручителя з боку слідчого судді чи суду, на особливих моральних якостях поручителя, його авторитеті.

Кількість поручителів КПК України не обмежена. У кожному конкретному випадку слідчий суддя чи суд визначає достатню кількість поручителів для забезпечення дотримання запобіжного заходу.

Водночас у КПК України, зазначається в коментарі, передбачена можливість обрання одного поручителя, якщо ним є особа, яка заслуговує на особливу довіру. Така особлива довіра до особи може бути продиктована її соціальним статусом, характером чи родом занять. Такими особами є народні депутати, депутати місцевих рад, державні діячі, керівники органів центральної або місцевої влади, особи, відзначені державними нагородами, громадяни, які мають визначні спортивні відзнаки тощо.

Законодавство не обмежує право особи виступити поручителем. Це право гарантоване Кримінальним процесуальним законом України, незалежно від того, яку посаду займає ця особа. Головне, щоб ця процедура відповідала критеріям, визначеним законом [7]. Відповідно до наведеного вище коментарю ст. 180 КПК України, можна виокремити два важливих нюанси, які прямо підтверджують наявність ознак народовладдя, закріплених ст. 180 КПК України. По-перше, це те, що законодавство не обмежує право особи виступити поручителем, тобто поручителями можуть виступати будь-які особи, яких слідчий суддя чи суд вважатимуть такими, що заслуговують на довіру. Тобто чітко відстежується формальна можливість народовладдя, яке може бути реалізоване через представників – осіб, допущених слідчим суддею чи судом, що заслуговують на довіру. І по-друге, знову ж таки чітко проявляється законодавча форма народовладдя, на яку вказує у своїй роботі О. О. Галус [6, с. 56], адже право бути поручителем гарантоване кримінальним процесуальним законом України. З моральної точки зору, така форма народовладдя у кримінальному провадженні на досудовій стадії носить і моральну складову. Суд та інші учасники кримінального процесу, уповноважені здійснювати кримінальне провадження, демонструють суспільству відкритість та прозорість своєї діяльності, допускають до кримінального провадження осіб, які користуються в суспільстві повагою та авторитетом і які б могли поручитися за поведінку підозрюваного чи обвинуваченого, що також є досить важливим для досягнення завдань кримінального провадження.

Також до форм народовладдя, на нашу думку, належить звільнення особи від кримінальної відповідальності. У ст. 47 КК України зазначається, що особу, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, та щиро покаялася, може бути звільнено від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку.

Згідно з коментарем стосовно цієї норми кримінального законодавства, особу можна звільнити від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки лише за наявності клопотання колективу підприємства, установи чи організації. За своїм змістом таке клопотання включає:

- 1) умотивоване прохання відповідного колективу звільнити від кримінальної відповідальності особу, яка вчинила злочин, і передати її йому на поруки;
- 2) зобов'язання колективу здійснювати заходи виховного характеру, спрямовані на недопущення вчинення особою, узятою на поруки, нових злочинів [8].

Чинний КПК України чітко не регламентує порядок звернення колективу підприємства, установи чи організації з їхнім клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Але згідно з ч. 1 ст. 285 КПК України, яка регламентує загальні положення кримінального провадження під час звільнення особи від кримінальної відповідальності, зазначається, що особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність. У наступних статтях

КПК (286, 287) ідеться лише про підстави звільнення від кримінальної відповідальності особи, але конкретні підстави не вказуються. Тому слід розуміти з дефініцій цих норм КПК, що там також ідеться і про клопотання колективу підприємства, установи чи організації стосовно звільнення підозрюваного чи обвинуваченого від кримінальної відповідальності. У ст. 289 КПК України зазначаються умови відновлення провадження при відмові від поручительства, і саме в ній згадується про передачу особи підозрюваного чи обвинуваченого на поруки колективу підприємства, установи чи організації. А в частині другій названої норми взагалі йдеться про наявність елемента народовладдя, а саме: суд, отримавши рішення загальних зборів колективу про відмову від поручительства, розглядає питання притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення в порядку, передбаченому КПК України. Тобто із цієї дефініції чітко вбачається воля громадськості законно впливати на хід та результати кримінального провадження. Ані слідчий, ані прокурор, ані суд у цьому випадку не можуть прийняти рішення про відмову від поручительства. Таке рішення приймається виключно народом і виключно на загальних зборах колективу.

З моральної точки зору, участь народу у владній діяльності правоохоронних органів (виконавча та судова гілки влади) стосовно правосуддя має досить важливе значення для досягнення завдань кримінального провадження. Адже коли у вирішенні питань справедливого кримінального провадження беруть участь не лише компетентні державні органи, але й пересічні громадяни, то в суспільстві підвищується рівень довіри не тільки до правоохоронних органів, а й до держави загалом. Правоохоронна діяльність за участю громадськості набуває прозорості та справедливості.

Висновки. Підсумовуючи, слід наголосити, що народовладдя в системі кримінального процесу не обмежується судовими стадіями кримінального провадження, його елементи виявляються на стадії досудового розслідування.

По-перше, це наявність у чинному кримінальному процесуальному законі норми, яка надає право представникам громадськості, що не є посадовими особами правоохоронних органів, затримати правопорушника під час вчинення ним або замаху на вчинення кримінального правопорушення та безпосередньо після вчинення правопорушником кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення. А також можливість кожного, хто законно затримав особу в порядку, передбаченому статтями 207, 208 КПК України, згідно з ч. 1 ст. 186 КПК України, тимчасово вилучати майно у правопорушника.

По-друге, громадськість (народ) має право впливати на визначення стосовно обрання судом запобіжного заходу підозрюваному чи обвинуваченому шляхом застосування особистої поруки з боку будь-яких осіб, яких слідчий суддя чи суд вважають такими, що заслуговують на довіру, і які виявлять добровільне бажання взяти на поруки підозрюваного чи обвинуваченого.

По-третє, яскравим прикладом народовладдя під час закінчення досудового розслідування виступає така форма закінчення досудового розслідування, як звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки. У цьому випадку ініціатива про звільнення особи від кримінальної відповідальності надходить саме від народу у вигляді клопотання колективу підприємства, установи чи організації. Саме колектив (народ), виявляючи своє конституційне право на народовладдя, законно втручається у кримінальне провадження з метою вплинути на подальшу долю підозрюваного чи обвинуваченого, а суд за таких обставин має розглянути це клопотання та прийняти незалежне і справедливе рішення.

Список використаних джерел

1. Шульга А. О. Відносно народовладдя та справедливості в кримінальному провадженні України. *Правовий часопис Донбасу*. № 2. 2019. С. 125–131.

2. Шульга А. О. Народовладдя у кримінальному судочинстві України в контексті діяльності суду присяжних. *Правовий часопис Донбасу*. № 3. 2019. С. 131–139.
3. Галус О. О. Поняття та види форм безпосереднього народовладдя в Україні. *Університетські наукові записки*. 2005. № 4. С. 51–56.
4. Михайлов М. Класифікація типових та нетипових форм безпосередньої демократії. *Підприємство, господарство і право*. № 10. 2017. С. 127–131.
5. Радчук О. Закони з вулиці: ризики та можливості закону про народовладдя. *Слово і діло*. 24.10.2019. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2019/10/24/kolonka/aleksandr-radchuk/polityka/zakony-vulyczy-ryzyky-ta-mozhlyvosti-zakonu-pro-narodovladdya> (дата звернення: 24.10.2019).
6. Плахотнюк М., Ухваріна І. Що таке громадське затримання. *Шерифи для нових громад*. 22.11.18. URL : <https://sheriffua.org/news/analitichni-statti/scho-take-gromadske-zatrimannja> (дата звернення: 22.11.2018).
7. Про деякі питання застосування особистої поруки в кримінальному провадженні. Міністерство юстиції України. 24.04.2017. URL : <https://minjust.gov.ua/news/ministry/pro-deyaki-pitannya-zastosuvannya-osobistoi-poruki-v-kriminalnomu-provadjenni-23551> (дата звернення: 24.04.2017).
8. Коментар до статті 47. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки. *Юридичні послуги Online*. URL : <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/045.php> (дата звернення: 24.04.2017).

Шульга Андрей Александрович,
кандидат юридических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины, г. Кривой Рог)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6600-2904>

ЭЛЕМЕНТЫ ИНСТИТУТА НАРОДОВЛАСТИЯ НА СТАДИИ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ КАК ФАКТОР ПРАВСТВЕННОСТИ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Статья посвящена определению элементов народовластия на стадии досудебного расследования. Проведено исследование второго и третьего разделов Уголовного процессуального закона Украины, которые содержат нормы, дающие право представителям народа принимать участие в уголовном производстве по собственному усмотрению. Определено, что законное задержание, временное изъятие имущества каждым, личное поручительство и освобождение лица от уголовной ответственности по ходатайству коллектива предприятия, учреждения или организации являются элементами народовластия в уголовном производстве на стадии досудебного расследования. Предполагается, что указанные выше процессуальные меры, дающие предпосылки к народовластию на стадии досудебного расследования, способны оказывать положительное моральное воздействие на формирование позитивного отношения общества к правоохранительным органам Украины и, следовательно, на выполнение задач уголовного производства.

Ключевые слова: элементы народовластия; стадия предварительного расследования; законное задержание; личное поручительство; освобождение лица от уголовной ответственности; уголовное производство; нравственность.

Shulha Andriy,
PhD in Law, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6600-2904>

ELEMENTS OF DEMOCRACY IN THE STAGE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION AS A FACTOR OF MORALITY IN A CRIMINAL PROCESS

The second and third sections of the Criminal Procedure Code of Ukraine have been studied, which contain the norms that give the right of representatives of the people to participate in criminal proceedings on their own vision. It is determined that the lawful detention, temporary seizure of property of a person, personal guarantee, and release of a person from criminal liability upon the request of the staff of the enterprise, institution or organization are elements of democracy in criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation. It is assumed that procedural measures that create prerequisites for democracy at the stage of pre-trial investigation can effectively influence the formation of a positive attitude of society to the law enforcement agencies of Ukraine and thus contribute to the implementation of the tasks of criminal proceedings. Democracy in the criminal procedure system is not limited by the judicial stages of criminal proceedings; its elements are also present in the pre-trial investigation stage. First, it is the presence of the norm in the current criminal procedure law, which gives the right to members of the public, not being officials of law enforcement agencies, to detain offenders when they commit crimes. Secondly, the public (the people), has the right to influence the decision on choosing a preventive measure by the court to the

suspected or the accused by applying a personal guarantee from any persons whom the investigating judge or the court considers trustworthy, and who will show a voluntary desire to bail the suspected or the accused. Thirdly, a clear example of democracy at the end of the pre-trial investigation is the release of a person from criminal liability due to the transfer of a person on bail. In this case, the initiative to release a person from criminal liability comes exclusively from the people in the form of a petition of the collective of the enterprise, institution or organization. It is the collective (people) exercising their constitutional right for democracy, lawfully intervenes in criminal proceedings in order to influence the fate of the suspected or the accused, and the court in this case must consider this petition and take an independent and fair decision.

Key words: *elements of democracy; stage of pre-trial investigation; lawful detention; personal guarantee; release of a person from criminal responsibility; criminal proceedings; morality.*

Надійшла до редколегії 04.12.2019